

Bogdan Klepacki

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

ZMIANY W ZASOBACH GOSPODARSTW O ZRÓŻNICOWANYM WYKORZYSTANIU NAJEMNEJ SIŁY ROBOCZEJ

W okresie gospodarki socjalistycznej najem siły roboczej w gospodarstwach indywidualnych prawie zaniknął, ale obecnie, proces transformacji trwa po powrocie do gospodarki rynkowej, pojawiły się ponownie warunki do zatrudnienia najemnej siły roboczej jako ważnego czynnika poprawiającego efektywność wykorzystania pozostałych zasobów w rolnictwie (ziemia, kapitał, umiejętności zarządzania). Warto więc się przyjrzeć, jak wygląda skala zatrudnienia pracowników obcych w gospodarstwach indywidualnych i czym się te gospodarstwa różnią od siebie pod względem posiadanych zasobów. Inaczej mówiąc, co różni gospodarstwa korzystające wyłącznie z pracy własnej rolników i ich rodzin od tych, które najmują siłę roboczą obcą, w formie zarówno dorywczej, jak i stałej.

Poszukując rozwiązania tak zarysowanego problemu, podjęliśmy badania w 263 gospodarstwach, które nieprzerwanie prowadziły rachunkowość rolną na potrzeby IERiGŻ w latach 1990-2001. Gospodarstwa podzielono na trzy grupy, a mianowicie: bez najmu siły roboczej, z najmem sezonowym oraz z najmem stałym. Liczebność gospodarstw poszczególnych grup przedstawiamy w tab. 1. Zwracamy uwagę, że suma gospodarstw w poszczególnych grupach różni się od liczby badanych gospodarstw (263), ponieważ co roku przynajmniej kilka z nich korzystało zarówno z najmu sezonowego, jak i stałego.

W rolnictwie polskim nadal dominują gospodarstwa bazujące na własnej sile roboczej, czyli o charakterze rodzinnym. W całym okresie badań zaledwie kilka gospodarstw zatrudniało pracowników najemnych na stałe (0,4-1,9% populacji). Dość popularny był jednak najem sezonowy, który wykorzystywało od 32,7% do 45,4% gospodarstw. Skala najmu, zarówno sezonowego, jak i stałego, nie miała jednak, jak się wydaje, związku z transformacją gospodarczą. Była ona bowiem w analizowanych latach w miarę stabilna.

Tabela 1. Zmiany w liczebności gospodarstw wykorzystujących najemną siłę roboczą oraz bez najmu tej siły w latach 1990-2001

Lata	Liczba gospodarstw		
	bez najmu	z najmem sezonowym	z najmem stałym
1990	161	102	5
1991	177	86	3
1992	173	90	2
1993	150	113	1
1994	166	97	1
1995	161	102	2
1996	154	109	4
1997	158	105	4
1998	163	100	3
1999	153	110	3
2000	144	119	4
2001	161	102	3

Źródło: badania własne.

W badaniach postawiono pytanie, jakie gospodarstwa korzystają z siły najemnej. Wyniki ustaleń dotyczące zasobów ziemi i ich zmian zestawiono w tab. 2.

Tabela 2. Zmiany w zasobach ziemi gospodarstw wykorzystujących najemną siłę roboczą oraz bez najmu tej siły w latach 1990-2001

Wyszczególnienie	Lata	Obszar gruntów ornych i ich udział GO w UR w gospodarstwach			
		bez najmu	z najmem sezonowym	z najmem stałym	ogółem
Obszar gospodarstwa (w ha)	1990	9,27	11,84	18,88	10,27
	1991	9,12	13,02	28,19	10,40
	1992	9,52	12,99	32,20	10,71
	1993	9,84	13,65	49,94	11,47
	1994	9,73	15,55	41,94	11,88
	1995	9,98	16,24	72,03	12,41
	1996	10,38	15,07	65,86	12,32
	1997	10,01	18,10	73,36	13,24
	1998	10,39	18,84	87,27	13,60
	1999	10,30	18,78	81,22	13,85
	2000	9,93	19,38	67,27	14,21
2001	11,20	20,01	78,33	14,62	
Udział gruntów rolnych w UR (w %)	1990	77,0	91,8	71,8	77,7
	1991	77,9	77,6	75,7	77,8
	1992	76,8	79,2	69,2	77,8
	1993	75,0	80,9	40,3	78,0
	1994	76,6	81,1	48,0	78,8
	1995	77,4	80,4	81,7	79,0
	1996	79,0	79,5	82,6	79,2
	1997	79,6	81,0	84,4	80,4
	1998	80,1	80,7	82,5	80,4
	1999	78,5	81,9	76,4	80,4
	2000	78,6	81,1	78,1	80,2
2001	77,1	82,1	85,6	79,8	

Źródło: jak w tab. 1.

Gospodarstwa korzystające z najemnej siły roboczej były zdecydowanie większe od bazujących na zasobach własnych. Dodatkowo ich dynamizm rozwojowy był zdecydowanie większy. Na przykład obszar gospodarstw wykorzystujących

jedynie własną siłą roboczą w latach 1990-2001 wzrósł o 20,8%, z najmem siły roboczej sezonowej o 69%, stałej zaś aż ponad 4 razy. W roku 2001 gospodarstwa z najmem stałym posiadały obszar 7 razy większy od gospodarstw bez najmu, a prawie 4 razy większy niż gospodarstwa z najmem dorywczym. Nie dostrzeżono ważniejszych różnic między badanymi gospodarstwami w zakresie struktury użytków rolnych. Oznacza to, że ze stałej obcej siły roboczej korzystały głównie gospodarstwa obszarowo duże, uzupełniające niedobór własnego zasobu pracy.

Jedno z pytań postawionych w badaniach dotyczyło zmian w organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej. Wyniki ustaleń, obejmujące najprostsze tylko wielkości, zaprezentowano w tab. 3.

Tabela 3. Zmiany w organizacji gospodarstw wykorzystujących najemną siłą roboczą oraz bez najmu tej siły w latach 1990-2001

Wyszczególnienie	Lata	Dane o gospodarstwach			
		bez najmu	z najmem sezonowym	z najmem stałym	ogółem
Udział zbóż w zasiewach (w %)	1990	61,6	61,2	61,6	61,4
	1991	65,4	64,7	56,7	65,1
	1992	64,9	60,3	52,8	63,0
	1993	65,4	64,3	56,4	64,9
	1994	68,3	69,0	50,6	68,7
	1995	68,5	66,0	61,1	67,2
	1996	70,2	70,4	73,0	70,3
	1997	73,5	70,5	67,8	71,9
	1998	71,4	69,9	62,5	70,6
	1999	71,5	68,4	62,4	69,7
	2000	72,2	71,0	62,2	71,5
2001	73,9	72,1	68,2	72,9	
Pogłowie bydła (sztuk/gospodarstwo)	1990	7,1	9,2	14,9	7,9
	1991	6,5	9,4	17,5	7,4
	1992	6,5	8,2	20,0	7,1
	1993	6,8	7,5	31,5	7,1
	1994	6,4	8,6	29,0	7,2
	1995	6,3	9,1	16,5	7,4
	1996	6,5	8,9	23,3	7,5
	1997	6,4	10,0	25,1	7,8
	1998	6,4	10,0	29,3	7,7
	1999	6,3	9,5	31,0	7,6
	2000	5,9	9,7	32,0	7,6
2001	6,4	9,8	34,7	7,7	
Pogłowie trzody (sztuk/gospodarstwo)	1990	12,0	18,3	29,5	14,4
	1991	13,8	21,8	28,5	16,5
	1992	15,4	23,3	23,3	18,1
	1993	15,0	21,3	3,5	17,7
	1994	15,5	22,0	0,0	17,9
	1995	15,9	25,9	113,5	19,8
	1996	16,3	24,4	106,8	19,7
	1997	15,8	25,1	119,6	19,5
	1998	17,1	27,0	156,7	20,9
	1999	16,3	26,9	169,3	20,8
	2000	15,5	23,5	140,8	19,1
2001	15,6	22,3	105,0	18,2	

Źródło: jak w tab. 1.

Gospodarstwa bez najmu obcej siły roboczej więcej (relatywnie) uprawiały zbóż, a więc podejmowały działania bardziej ekstensywne niż gospodarstwa z najemną siłą roboczą. Utrzymywały również zdecydowanie mniejsze stada bydła (w 2001 r. 5,4 raza w stosunku do gospodarstw ze stałą siłą najemną) i trzody chlewnej (6,7 raza). Można więc stwierdzić, że najmowały głównie gospodarstwa o wyższej intensywności produkcji roślinnej i większej koncentracji produkcji zwierzęcej.

W badaniach interesujące było także poznanie sytuacji ekonomicznej gospodarstw z różnym stopniem wykorzystania najemnej siły roboczej. Odpowiednie ustalenia prezentujemy w tab. 4.

Tabela 4. Wyniki ekonomiczne gospodarstw wykorzystujących najemną siłę roboczą oraz bez najmu tej siły w latach 1990-2001

Wyszczególnienie	Lata	Wartość produkcji lub dochodu w gospodarstwach			
		bez najmu	z najmem sezonowym	z najmem stałym	ogółem
Produkcja końcowa na gospodarstwo (w tys. zł)	1990	4,1	5,8	7,6	4,7
	1991	5,0	7,8	13,2	5,9
	1992	7,8	11,3	19,0	9,0
	1993	11,1	17,0	31,7	13,6
	1994	13,1	23,2	10,0	16,8
	1995	18,7	34,4	130,2	24,8
	1996	24,2	40,6	177,5	31,0
	1997	25,2	46,6	196,5	33,7
	1998	26,8	51,4	222,7	36,1
	1999	22,9	49,6	239,0	34,1
	2000	27,0	61,2	251,4	42,5
2001	33,0	67,4	320,1	46,3	
Dochód rolniczy na gospodarstwo (w tys. zł)	1990	3,1	4,2	4,9	3,5
	1991	3,0	6,2	7,6	3,7
	1992	4,8	6,4	12,3	5,4
	1993	6,5	9,7	19,4	7,9
	1994	7,3	12,3	-1,8	9,2
	1995	10,9	19,1	55,7	14,1
	1996	14,1	22,4	88,1	17,5
	1997	13,3	22,5	86,1	17,0
	1998	3,0	4,8	59,8	17,9
	1999	10,3	21,5	90,4	15,0
	2000	13,2	27,6	81,1	19,7
2001	16,1	30,3	112,6	22,0	
Dochód rolniczy na 1 ha UR (w zł)	1990	332,1	354,1	259,9	341,7
	1991	330,4	476,1	270,0	358,8
	1992	507,2	491,1	380,8	500,5
	1993	658,3	713,9	389,5	686,6
	1994	753,6	793,7	-42,6	772,3
	1995	1093,0	1176,4	773,7	1135,7
	1996	1360,1	1486,3	1337,1	1424,0
	1997	1333,2	1242,8	1173,3	1283,4
	1998	285,9	256,3	685,6	1313,0
	1999	997,4	1146,6	1113,1	1081,5
	2000	1335,6	1425,1	1205,3	1390,2
2001	1440,1	1514,8	1437,5	1505,7	

Źródło: jak w tab. 1.

Zgodnie z oczekiwaniami, gospodarstwa z najemną siłą roboczą, jako większe obszarowo i posiadające liczniejsze stada zwierząt, uzyskiwały wyższą produkcję końcową. W 2001 r. różnica w stosunku do gospodarstw bez najmu siły roboczej, była prawie dziesięciokrotna. Interesujące jest jednak, że w miarę wzrostu wykorzystania obcej siły roboczej zwiększała się też zmienność produkcji końcowej. O ile bowiem w gospodarstwach opartych na własnych jej zasobach różnice między porównywanymi (skrajnymi wartościowo latami) były nieco ponad ośmiokrotne, o tyle w gospodarstwach z siłą najemną sezonową wynosiły 11,6 raza, a ze stałą aż 47 razy. Jeszcze wyraźniej zjawisko to ujawniło się w zakresie dochodu rolniczego, kiedy te same różnice osiągnęły poziom od 5,5, 6,3 raza. W gospodarstwach z najmem stałym dochód rolniczy wahał się od -1,8 tys. zł do 112,6 tys. zł. Interesujące jest, że poziom dochodu rolniczego na jednostkę powierzchni w początkowym okresie badań był wyższy w gospodarstwach z najmem sezonowym, natomiast w miarę upływu lat we wszystkich grupach gospodarstw upodabniał się. Jest to zjawisko nowe, wskazujące na przełamywanie znanej i potwierdzonej w wielu badaniach zależności, iż w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa efektywność wykorzystania ziemi (produkcji z 1 ha) maleje.

Przeprowadzone badania nie mają charakteru reprezentacyjnego i mogą być traktowane jako przyczynkowe. Pozwalają jednak na wysnucie kilku wniosków.

1. Najem pracowników, zwłaszcza stałych, stosują gospodarstwa obszarowo duże, posiadające rozwiniętą produkcję zwierzęcą. Skala tego zjawiska jest jednak niewielka, a więc polskie gospodarstwa bazują głównie na własnej sile roboczej, jedynie uzupełnianej najmem, najczęściej sezonowym (dorywczym).
2. Obcą siłą roboczą najmują gospodarstwa silniejsze ekonomicznie, uzyskujące korzystniejsze wyniki produkcyjne i ekonomiczne, charakteryzujące się jednak większą zmiennością wyników ekonomicznych, a więc i wyższym ryzykiem.
3. W początkowych latach analizy gospodarstwa bez najmu lub z najmem sezonowym osiągały korzystniejsze wyniki ekonomiczne w przeliczeniu na jednostkę powierzchni. W końcowych latach badań efektywność wykorzystania ziemi wyrównała się. Oznacza to, że gospodarstwa z najemną siłą roboczą dokonały znacznych zmian w wykorzystaniu ziemi i najem pracowników obcych traktowały jako sposób na zrównoważenie zapotrzebowania na pracę i jego zaspokojenie w ramach jednostki produkcyjnej.

Literatura

- Klepaczki B., *Transformacja gospodarki narodowej i jej wpływ na rolnictwo w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, [w:] *Transformacja rolnictwa polskiego i ukraińskiego w latach 90.*, „Wies Jutra”, Warszawa 2002.
- Klepaczki B., *Najemna siła robocza a organizacja i wyniki ekonomiczne gospodarstw indywidualnych*, „Wies i Rolnictwo” 2002, nr 4.
- Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw*, IERiGŻ, Warszawa, 1090-2001.

CHANGES IN FARM RESOURCES WITH DIFFERENTIATED USE OF HIRED LABOUR FORCE

Summary

In the paper the change of resource level in farm with own and hired labor has been presented. The author states that farms with permanent hired labor are the biggest and grow very fast. In these farms the number of animals was the highest. The same we can say about the income level. Generally it can be stated that farms with permanent hired labor is more economical more stronger and presents better dynamic development in comparison with farms without hired labor.